

РЕЦЕНЗИЯ

**по конкурс за заемане на академичната длъжност професор
в професионално направление Филология 2.1.
научна специалност *Български език***

с кандидат: доц. д-р Явор Ивов Милтенов

Рецензент: проф. д-р Мария Йовчева,
Богословски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“

Със заповед РД 09-5/18.01.2023 г. на Директора на ИБЕ-БАН съм определена за рецензент в конкурса по заемане на академичната длъжност „професор“ по специалността „Български език“. Единствен кандидат за конкурса (ДВ, бр. 93 от 22.11.2022 г.) е Явор Милтенов – доцент в същия институт. Представеният набор от материали включва всички необходими документи по процедурата. Милтенов е изпълнил минималните изисквания по чл. 2б, ал. 2 и 3 от ЗРАСРБ, Правилника за прилагането му в БАН и изискванията на Института за български език.

Явор Милтенов има отлична професионална подготовка. Завършва НГДЕК (1996 г.) и специалността Българска филология в СУ „Св. Климент Охридски“ (2001 г.). Защитава дисертационен труд върху *Диалозите на Псевдо-Кесарий* в славянската ръкописна традиция към Катедрата по кирилometодиевистика в СУ (2006 г.). Бил е стипендиант по програмата Ernst Mach, във Виенския университет (2012).

Представената за конкурса научна продукция обхваща монография, 3 студии и 15 статии. Голяма част от публикациите са в престижни периодични издания в областта на медиевистиката. Трудовете на Милтенов са цитирани многократно у нас и чужбина. Научните му постижения са съсредоточени в няколко взаимно свързани тематически полета: славяно-византийски културни контакти; хомилетика; старобългарски език; старобългарско ръкописно наследство; писмената култура през средните векове; лексикология; ранните старобългарски преводачески школи; текстология и издания на средновековни славянски паметници.

I. В центъра на десетилетния научен интерес на Милтенов стоят **сбирките със слова на Йоан Златоуст (*Златоструй*)**. На тяхната сложна седемвековна трансмисия в славянска среда са посветени монографията „Слова от колекцията Златоструй с неизвестен гръцки източник“ (2021 г.) и седем статии, които безспорно бележат нов важен етап в научните знания за тези емблематични за Златния век колекции.

Обект на проучване в монографията са десет поучения от *Златоструя* без открит засега гръцки оригинал. Те са разгледани в десет дяла, които са еднотипно изградени според класическа методологична рамка. Издирени са и са съпоставени значителен брой

преписи, които влизат в сборници със Златоустови слова или със смесено съдържание, изградена е фамилия на текстовите версии, като се отделят вторичните редакционни промени в тях. Средишно място заема езиковият анализ, за да се уточнят локализацията и датировката на архетипа на текстовете. С най-голяма стойност се използват: 1) лексемите, характерни за паметници с доказан източнобългарски произход, и 2) паралелите при езикови и словесно-понятийни изразни форми между проучваните текстове и проповеди на Климент Охридски. Като доразвива наблюденията и методиката на Иван Добрев, Милтенов търси устойчиви модели, типични за старобългарския книжовник, и ги разглежда през различните прояви на интертекстуалността. Анализът на богат материал му позволява да отнесе повечето поучения към творчеството на Климент Охридски или на негови последователи, а за едно от произведенията доказва, че е преработка на слово от Петър Черноризец. Други изследователски насоки в работата на Милтенов включват търсенето на податки за ежедневието и духовните потребности на новопокръстеното българско общество и за стила и езика на българските писатели от този период. Целта на автора е да осветли недостатъчно разработени аспекти в осмислянето на културните процеси през българския Златен век. Логичен завършек на изследователската част е изданието на десетте текста с критически апарат по привлечените преписи.

Със своята многоаспектност и с въвеждането на неиздавани хомилетични текстове, монографията на Милтенов несъмнено е постижение в изследването на старобългарското проповедническо наследство. За по-убедителна аргументация, по мое мнение, би следвало изобилните данни да бъдат организирани в по-обобщен и цялостен модел за идентификация на анонимни творби. Освен преките съвпадения с Климентовите произведения, е нужно да се отчете узусът на писане по темата в архаичния тип проповеди от ранната византийска традиция, от една страна, и отликите с други книжовници от старобългарската епоха, от друга. Еталон за изследване на техниката на Климент при конструиране на различни по жанр риторически творби в съпоставка с тази на Йоан Екзарх предоставят публикациите на Александър Наумов (събрани в книгата му от 2020 г.), които се основават на теоретични постановки за стила на средновековния автор, но и отчитат културно-историческият контекст на епохата и функционалната обусловеност на текста.

Статиите по проблематиката на *Златоструя* покриват широк кръг взаимно застъпващи се проблеми, засягащи основната (преводната) част, като обхващат няколко тематични полета.

1. На първо място, се уточняват византийските извори. Според Милтенов сърцевината на сбирката е извлечена от гръцки сборници с постоянен състав, съдържащи хомилетичните цикли на Златоуст върху Евангелията, Посланията, книга Битие, но за източник са послужили и сборници със смесено съдържание с Псевдо-Златоустови творби.

2. Важен кръг съставят проблемите на кодификацията на архетипния корпус с проповеди от Йоан Златоуст според преки или косвени свидетели. Милтенов се основава на широка, изключително представителна група български, източнославянски и сръбски източници, които са от два основни типа: календарни (Златоустови колекции със сравнително стабилизиран или променлив състав и хомилии) и некалендарни, с небогослужерна функция (изборници, сборници със смесен състав). Някои от преписите досега са споменавани бегло в научната литература, а други остават въобще непроучени. В такъв аспект Милтенов обогатява изворовата база с кодекси, съдържащи различни отломки от *Златоструя*, и с произведения, които досега не са били причислявани към цар-Симеоновата сбирка. Очертава първоначалното ядро в старобългарска среда и по-късните промени на няколко равнища в отделните колекции, свързани с този архетип (езикови, структурни, интерполации, отнемане на слова, макрожанрово обкръжение).

3. Милтенов разглежда стратегията и технологията на компилиране (на микро- и макроравнище), за да изясни механизмите на рецепция на византийските образци. Изхожда от правилната постановка, че изборниците и *Златоструя* са продукт на една и съща културна програма по усвояване на достиженията на византийската словесност и моделите на християнската нравственост. Несъмнено с голям принос се открояват изводите за сбирката от Златоустови хомилии като източник за най-старите хомилии за постния цикъл и за ранните флорилегии, които от втората третина на Х в. стават естествена среда на словата на Златоуст. Идентификацията и съпоставката на общите пасажии между *Златоструя* и Княжеския изборник водят до интересни изводи за механизма на „занаята“ на славянския компилатор, особено спрямо жанрово нееднородни колекции. Така ученият достига до значимото гледище, че Златоустовият свод служи като матрица за различни сложни компилации, селектирани от предварително готови преводи, които са подложени на допълнително приспособяване.

Наблюденията и изводите върху различните форми на кодификация на словата от *Златоструя* се използват от Милтенов за теоретични обобщения върху заемането и трансформирането на византийските модели в старобългарска среда. Двата формулирани начина: препредаване и адаптация, са обвързани с (макро)жанрово-функционалните специфики на текстовете. Първият се реализира в небогослужерни произведения и корпуси, преведени изцяло в съответствие със своите оригинали. Вторият се прилага в преводни сбирки, съставени от извлечения от византийски патристични съчинения или от редактирани и преработени старобългарски преводи. Въз основа на най-важните примери от сборници за индивидуално четене, които са репрезентативни за преславската книжнина като цяло, Милтенов формулира типологичните характеристики на адаптирането. Анализът на пътищата на компилиране е ориентиран двупосочно, от една страна, като избор на определени слова и поучения, а от друга, към преработката на текста им с предпочитания към морално-поучителния, а не догматичния или екзегетическия дискурс. Тук изводите на

Милтенов кореспондират с наблюденията на изследователите върху други съвременни на *Златоструя* корпуси и добавят нови щрихи към книжнината на Златния век. Голяма методологическа стойност има заключението, че изборниците са еталон за трансформацията на византийските модели и за създаването на собствени културни парадигми, доколкото свидетелстват за един значителен масив от преводи, който вече сам възпроизвежда нови паметници за нуждите и на монашеската, и на светската публика.

Забележката ми е към някои макар и странични, но пресилени твърдения. Например, че за близо стоте години до падането на Преслав през 969 г. липсват целенасочено създадени култове към свои светци и празници. Почитта към светите братя Кирил и Методий е класически пример за съвсем целенасочено изграден култ, защото най-силният аргумент в защита на славянската писменост, който е прокаран в различен тип съчинения, е именно светостта на нейните създатели.

II. Немалък дял от изследователските търсения на Милтенов заема проблематиката на **класическите старобългарски паметници**. Той успява да намери перспективни гледни точки към ръкописи, чието изследване е утежнено от вековна научна традиция. Вниманието му е съсредоточено върху Зографското глаголическо евангелие (X в.), което предоставя ценни сведения за развоя на езика, за писмената култура и преписваческата практика в старобългарското културно пространство. Проучванията обхващат няколко равнища: език, кодикология, графично оформяне, глосиране, макросъстав. Статиите са обединени от стремежа на Милтенов да систематизира наличната разнотипна информация, да разисква критично и да прецени различните мнения, като приложи мултидисциплинарен подход. Във фокуса попадат както най-силно дискутирани въпроси (време и място на създаване на кодекса), така и по-слабо разработвани или подценявани аспекти на ръкописа: оригинално съдържание, влияние на кирилицата в навиците на кописта, включване на втори писач, особености на литургическите рубрики. Освен че подкрепя с повече данни някои известни, но незаслужено пренебрегвани хипотези за произхода на паметника, Милтенов предлага и нови заключения, като ги вписва в по-мощните процеси на епохата. Така например, някои особености на Зографското евангелие са обяснени с преписваческата дейност в сложната среда на диграфия в един сравнително ранен период от старобългарската писмена култура. В светлината на съвременните знания за балканските диалекти Милтенов преразглежда три основни белега за локализация и датиране на ръкописа, които поставят под въпрос релевантността на научните критерии не само спрямо този кодекс, но и спрямо останалите ръкописи от X–XI в.: изменението на **ъ** в **о**, замяната **ж** - **оу**, замяната на **ж** с **о**. След направения критичен преглед авторът обосновава нуждата от йерархично подреждане на примерите според доказателствената им стойност и от налагане на системно свързани критерии за локализация на паметниците.

Кирилските и глаголическите глоси в полетата на Зографското евангелие са разгледани като едно от най-ранните свидетелства за технологията на редакторската работа през X–XI в. Милтенев реконструира механизъм, при който процесът започва с глосирането на определени думи, а на следващ етап те се вметват в основния текст. Данните се разискват в контекста на предходни проучвания върху други два лексикални пласта в текста на евангелието: собствени варианти и синонимни различия, етикетирани в научната литература като източнобългарски. В резултат Милтенев изяснява подбудите и целите на замените и ги приема за лична инициатива на книжовника, мотивирана обаче от установени тенденции за лексикална редакция през X в.

Като стъпва на собствени наблюдения и изводи и на достиженията в досегашната литература, Милтенев теоретизира проблемите на изследването на старобългарския класически корпус. В своята студия той изхожда от правилната постановка, че оцелелите ръкописи от най-ранния период, които влизат в т.нар. „канон“ от „класически паметници“, са продукт на периферията на книжовната култура (тук все пак бих изключила Супрасълския сборник), формират нееднородна група и са ненадежден кръг за преценяване на старобългарската продукция. В сравнително пълния преглед на всички възлови въпроси за характеристиките и класификацията на най-старите славянски ръкописи, акцентът пада върху относителната им хронология, произход и писаческите практики, отразени в тях. Милтенев въвежда сложен комплекс от критерии с отчитане не само на езиковите данни, но и на фактори като център : периферия, диалекта или говора на преписвача, образованието и правописните навици, мястото на създаване на ръкописа, на антиграфа и протографа му, синхронните данни от епиграфиката. Немалко внимание е отделено на въпросите на хронологичното линейно подреждане и типологическата класификация на ръкописите. Първостепенно значение тук има анализът на езиково-правописните характеристики, които в научната традиция носят класификационна стойност, но служат и за лингвогеографски маркери. Същевременно натрупаният материал в актуалните изследвания върху старобългарските паметници и обилните диалектни данни разколебават използваната досега аргументационна база. Като обосновава нуждата от повече предпазливост, Милтенев внася корекции в основните показатели. Мотивира необходимостта от нови интер- и мултидисциплинарни подходи и от засилването на тежестта на вече изнесени данни, които подлагат на съмнение досегашни изводи и класификации.

Осмислени като извор за писмената култура, най-ранните ръкописи добавят знания и за по-слабо проучвани въпроси около социологията на средновековната книга, технологията на преписване, грамотността, образованието, влиянието на диграфията и билингвизма, естетическите нагласи, моделите и т.н. В този план Милтенев разглежда типологията на преписваческите грешки, като поставя проблема за интеракцията на пишещия с преписвания текст. Данните могат да разкрият други интересни особености на преписваческия труд в зависимост от личностни или други фактори (знанието на гръцки,

начина на транскрибиране на знак по знак или сричка по сричка, погрешно зрително или слухово възприемане на текста или неразбиране на значението му и др.).

III. Отделна група обособяват изследванията, които се вписват в актуализираната проблематика за **лексикалните маркери, релевантни за произхода на едно преводно съчинение**, и в по-голямата тема за съществуването на **Преславската редакция и норма**, за обхвата и същността на термина „преславизъм“ и необходимостта от прецизирането му, за силата или недостатъчността на лексикалните аргументи. Милтенев определя с най-високо значение на идентификационен критерий за локализиране и хронологизиране тези лексеми, които са фиксирани в относително тесен кръг книжовни паметници с ясен източнобългарски произход. За да постигне по-комплексна аргументация, той добавя и други езикови показатели (синтактични, морфосинтактични). В заключение извежда няколко първостепенни характеристики на редакторската дейност на източнобългарските книжовници: вариативност и несистемност на лексикалния избор; асинхронното включване на лексикалните дублети, което говори за няколко вълни на редакция; ограничен обхват на редактирането; съвместно използване в съответния текст на заменящата и заменящата лексема; отворен, а не задължителен характер на лексикалната норма в Преславското книжовно средище. Затова според Милтенев синонимната вариативност е спомагателен диференциращ признак, който придобива стойност, когато в езика на дадено произведение има словоупотреби с недвусмислена дистрибуция само в източнобългарски по произход съчинения.

Тези изводи безспорно са значими в светлината на разгорялата се в последното десетилетие дискусия за параметрите на редактирането и за ролята на преславския книжовен узус и на опитите на отделни учени да локализират целия богослужебен корпус на старобългарски език към югозападнобългарските земи. Затова идеята на Милтенев да се създаде йерархия на маркерите за съответния текст е много ползотворна, но по мое мнение би трябвало да се основава на достатъчно представителен кръг извори. При стеснения жанров обхват на привлечените от него текстове, изводите му са в известна степен условни. Например, посоченият аналитичен превод на $\dot{\alpha}r\epsilon t\acute{\iota}$ с $\Delta\sigma\beta\rho\alpha \Delta\epsilon\tau\acute{\iota}\lambda\acute{\alpha}$ със стойност на преславски маркер има немалко регистрации в химнографски текстове (от пръв поглед, без системно изследване, наброих 5 случая в различни служби) редом с други също по-късни съответствия като $\Delta\sigma\beta\rho\alpha \Delta\epsilon\tau\acute{\iota}\lambda\acute{\alpha}$, $\Delta\sigma\beta\rho\alpha \Delta\epsilon\tau\acute{\iota}\lambda\acute{\alpha}$ и пр. Освен това, според мен в оценката на езиковите явления не е отчетен достатъчно жанрово-функционалният критерий (богослужебен / небогослужебен текст). Например, за появата на нови гърцизми в преславските преводи са изнесени многобройни данни, но е подминат въпросът за какъв тип текстове са характерни (за слушане в храма или за индивидуално четене, най-вече от образованата аристокрация).

IV. Устойчивата изследователска линия за изясняването на процесите при **формирането на преславската книжнина** намира продължение и в публикациите на Милтенев за езиковата нехомогенност на Станиславовия чети-миней (НБКМ 1039) и за съвпадащите редки лексеми от средновековни преписи на Осмокнижието и на Тълковните пророчески книги, които имат стойността на индивидуализиращ белег и на диференциращ и групиращ признак. И тук данните са коментирани с оглед на осветляването на по-общи въпроси за архетипа на преславския предметафрастов агиографски корпус, за стила в преславските протографи на старозаветните книги, за идентифициране на различни текстове, които са продукт на труда на един и същ кръг книжовници.

В заключение бих обобщила, че чрез плодотворното съчетаване на знанията на слависта и византиниста в изследванията на Милтенев рецепцията на византийската литература не е сведена само до превеждане и адаптиране на текстове, а е интерпретирана като обмен и преобразуване на културни парадигми и модели. Той систематизира и осмисля концептуално немалък по обем разнороден първичен материал, което придава убедителност на заключенията му, а и служи за основа за изводи в различни проблематични полета. Значителен иновативен аспект от неговите научни занимания е откриването на преписи и текстове (преводи, редакции) и издаването на първични извори. Представените публикации разкриват учен, който откликва на потребността да бъде актуализирана проблематиката на старобългарските писмени паметници и да бъде модернизирана методологията на изследване на средновековния текст според нови тенденции в медиевистиката.

И така, като отчитам значителните приноси на доц. д-р Явор Милтенев в областта на средновековния език и книжнина **с пълна убеденост гласувам с „да“ за избирането на кандидата за професор по научната специалност 2.1. Филология (Български език)**. Препоръчвам на уважаемото научно жури да даде също своя положителен вот.

Проф. д-р Мария Йовчева